

**БАҲОРГИ БЎҒДОЙНИНГ СУВГА ВА ОЗИҚА ЭЛЕМЕНТЛАРИГА
ТАЛАБИ***Бекбанов Б.А.-қ.х.ф.н., к.и.х.**Нагиметов О.- қ.х.ф.н., к.и.х.**Серимбетов Т.Е.-мустахил изланувчи**Қорақалпоғистон деҳқончилик ИТИ*

Аннотация: Мақолада баҳорги бўғдой навларини етиштиришда уларнинг сув ва озиқа элементларига булган талабини қондириш орқали, юқори ва сифатли мақсулот олиш бўйича тадқиқот натижалари келтирилган. Энг юқори ҳосилдорлик $N_{150}, P_{70}, K_{50} + 3\text{кг/га}$ биостимулятор билан озиқлантирилган вариантда, назорат вариантга нисбатан юқори бўлди.

Калит сўзлар: баҳорги бўғдой, нав, озиқа элементлари, биостимулятор, ҳосилдорлик, экиш меъёри, ўғит меъёри, суғориш меъёри

Ўзбекистонда, қишлоқ хўжалиги иқтисодиётнинг энг муҳим соҳасидан бири бўлиб, қишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилдорлиги, иқтисодий самарадорлиги ва маҳсулотининг рақобат бардошлигини ошириш, асосий вазифа ҳисобланади.

Бошоқли дон экинларидан юқори ва сифатли ҳосил олиш учун серҳосил, турли ноқулай омилларга чидамли, муайян тупроқ-иқлим шароитларига мос навларни танлаш, ўсимликларнинг мўътадил озиқланиш режимини, ўғит турлари ва меъёри ҳамда муддатларини тўғри белгилаш, ва энг мақбул навларни ишлаб чиқаришга жорий қилиш, уларнинг уруғчилик тизимини ташкил этиш, шу даврнинг муҳим долзарб масалалари ҳисобланади.

Аксарият йилларда Республиканинг шимолий ҳудуди Қорақалпоғистон Республикасида қишнинг ўта совуқ ва қуруқ келиши, ҳаво ҳароратининг -30°C градусгача минимум пасайиши натижасида, кузги бошоқли дон экинларининг сезиларли даражада нобуд бўлишига олиб келмоқда.

Шуларни инобатга олган ҳолда, шимолий ҳудудларда тупроқ ҳароратининг кўтарилиши билан тез ривожланадиган, эртапишар, иссиқликка, қурғоқчиликка, касаллик ва зараркунандаларга чидамли баҳорги бўғдой навларини экиш, улардан юқори ва сифатли дон етиштириш муҳим вазифалардан биридир.

Қорақалпоғистон Республикасида ҳосилдор, дон сифати юқори биологик баҳорги бўғдой навларини парваришлашда, экиш меъёрлари, уларнинг биологик хусусиятларига мос сув, минерал ўғит ресурсларидан, стимуляторлардан

самарали фойдаланишга, дон таннархини пасайтиришга имкон берадиган агротехника ва уруғлик дон етиштириш технологияси ишлаб чиқилмаган.

Шунинг учун, Республиканинг шимолий худудларида биологик баҳорги буғдой навларини экиш, уларнинг биологик хусусиятларига мос оптимал экиш, суғориш ва ўғитлаш меъёрларини аниқлаш, уларнинг етиштириш агротехникасини яратиш, илмий асосланган уруғлик дон етиштириш технологиясини ишлаб чиқиш, ҳамда уларни фермер хўжаликларига жорий этиш, ғаллачиликдаги энг долзарб муаммолардан биридир.

Ғалла экинларининг бошоқлаш даврида тўлиқ пишишигача бўлган мўътадил ҳаво ҳарорати ($16-18^{\circ}\text{C}$), мақбул тупроқ ва ҳаво намлиги доннинг йирик бўлиб шаклланишига сабаб бўлади, аксинча юқори ҳарорат ва намнинг етишмаслиги 1000 та дон вазнини камайтиради [1].

Суғориладиган ерларда экиш меъёрлари, юқори меъёрдаги азотли ўғитлар биргаликда қўлланилганда, айниқса уларни экишдан олдин ва ўсимликларни ўсув даврида табақалаштириб солиш, буғдой дон ҳосили ва сифатига ижобий таъсир кўрсатади [2].

Буғдой тупроқдан фосфор ва калийга қараганда азотни кўпроқ олади. Масалан, 1 т буғдой ҳосили учун 35 – 37 кг/га яқин азот, 13 – 14 кг фосфор ва 20 – 23 кг калий талаб қилинади [3].

Фосфорли ўғитлар буғдойни илдиз системасини шаклланишига ва ўсимликда кечадиган барча физиологик жараёнларга ижобий таъсир этади. Фосфор билан етарли озиқлантирилганда, касаллик ва зараркунандаларга чидамлилиги кескин ошади [4].

Калийли ўғитлар буғдой учун асосий озиқа элементларидан бири ҳисобланади. Калий ўсимликни ётиб қолишига, ҳамда касалликларга чидамлилигини оширишда муҳим ўрин тутди. Калийли ўғитларнинг ҳаммасини, экишдан олдин асосий ўғит сифатида солишни тавсия этади [5].

Шўларни ҳисобга олиб, Қорақалпоғистон деҳқончилик илмий тадқиқот институтида баҳорги буғдойнинг 3 та навини агротехнологиясига уруғчилик тизимини урганиш бўйича дала тажрибаси ўтказилди.

Тажриба даласи эскидан суғорилиб келинаётган ўтлоқи-тупроқ, механик таркиби ўртача оғирликка эга бўлиб, айрим жойлари енгил таркибли. Тажриба даласининг шўрланиш даражаси ўртача. Ер ости сизот сувларининг жойлашиш чуқурлиги 1,5-1,8 м.

Тажрибада барча технологик усуллар, минтақа бўйича қабул қилинган умумий агротехника асосида ўтказилди. Кузатишлар ва биометрик ўлчовлар, тоқ қайтариқларда модел ўсимликларда олиб борилди. Фенологик кузатишлар Кишлоқ хўжалик экинларини нав синаш инспекцияси услуги бўйича ўтказилди (1971).

Ўсимликнинг ўсиши, ривожланишини ўрганиш ва баҳорги буғдой маҳсулдорлигини баҳолаш бўйича қуйидаги тадқиқотлар ўтказилди:

-уруғларни дала унувчанлиги ва ўсимликларни туп қалинлиги доимий ҳисоблаб борилди;

-баҳорги буғдой биометрик кўрсаткичлари 10 дона модел ўсимликларда олиб борилди;

-ётиб қолишга чидамлилиқ беш баллиқ шкала бўйича бошоқлаш ва доннинг мум пишиш фазаларида аниқланди.

Баҳорда экилган буғдойнинг ривожланиш суръати, маълум даражада ўсиш шароитига, тур ва навнинг биологик хусусиятларига, туп қалинлигига, тупроқнинг намлигига, ҳаво ҳароратига, уруғларнинг экиш чуқурлигига, экиш муддатларига, меъёрларига, ўғитлаш, суғориш меъёрлари ва бошқа омилларга боғлиқдир.

Баҳорги буғдой ўсув даврининг найчалош, бошоқлаш, гуллаш ва пишиб етилиш даврларида атмосфера ёғинлари, сувга бўлган талаб учун етарли бўлмайди. Шу туфайли юқорида келтирилган ўсув даврларида суғориш жуда кучли талаб қилинади.

Эрта баҳордаги ёғингарчилик миқдори, ўсимликнинг ривожланиши учун етарли бўлмади. Апрель ойининг иккинчи ун кунлигидан бошлаб суғориш ишлари бошланди. Бунда суғориш суғориш баҳорги буғдойни найчалош даврига тўғри келди ва гектарига 800 м³ ҳисобидан суғорилди.

Баҳорги бўғдой навларининг вегетация даврига ўғитлаш меъёрларининг таъсири сезиларли бўлди. N₁₈₀P₇₀K₅₀+3 кг/га биостимулятор билан ишлов берилганда, буғдой навларининг вегетация даври узок бўлиб, 112-114 кунни ташкил этди. Азотли ўғитлар берилмаган вариантларда навлар эртароқ пишди.

Баҳорги бўғдой навларининг биометрик кўрсаткичларига, суғориш ва озиклантириш меъёрларининг таъсир кўрсатганлиги кузатилди. Бошоқ узунлиги, бошоқдаги дон сони ва оғирлиги, 1000 та дон вазни суғориш сонига ва ўғитлаш меъёрига қараб узғариб борди. Бошоқ ўлчамлари ва 1000 дона дон вазнининг шаклланишида, суғориш меъёр ва муддатлари ўрни жуда катта бўлди. Ўсимлик ривожланиш фазаларида минерал ўғитлар билан озиклантирилиши, ўсимликни тўлиқ шаклланишига олиб келади.

Бошоқли дон экинлари ҳосилдорлигига таъсир этувчи омиллар: биринчи навбатда навнинг биологик хусусияти, табиий иқлим шароити, мақбул экиш усули, муддати ва меъёри, озиқа моддалар меъёри, нам билан таъминланиши, ҳосилни ўз вақтида йиғиб олиниши шулар жумласидандир.

Энг юқори ҳосилдорлик N₁₅₀,P₇₀,K₅₀+3кг/га биостимулятор билан озиклантирилган вариантда, назорат вариантга нисбатан юқори бўлди.

Ғалла экинларидан мўл ҳосил олиш учун, унинг ўсиш даврида суғориш меъёрлари ва тартибларини тўғри олиб бориш, катта илмий аҳамиятга эгадир, тупроқ намлиги паст бўлиши ёки ортиқчалиги ҳосилдорликни камайтиради.

Республиканинг шимолий минтақалари тупроқ ва иқлим шароитларида баҳорги бўғдой етиштириш учун, қурғоқчиликка ва иссиқликка чидамли, эрта пишар навлари экин майдонларини кенгайтириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Баранникова З.Д. Критический период в онтогенезе злаков по отношению к температурным условиям. – В кн. «Физиолого-генетические оснovie повышение продуктивности зерновых культур». М.: Колос, 2015. С. 102-111.
2. Бекбанов Б.А., Нагыметов О. Оптимальные плотности посева сортов яровой пшеницы в условиях Каракалпакстана. //Бюллетень науки и практики. Нижневартоск 2020, т.6, №9, С.96-102
3. Беранек В, Гросс С, Гомоли В. Интенсивное производство зерна. / Пер. с чеш. З.К. Благовещенской. Москва. Агропромиздит. 2015. С. 28-32.
4. Ремесло В.Н. Селекция, семеноводство и сортовая агротехника пшеницы. Москва “Колос”1977 ст75
5. Дорофеев В.Ф., Руденко М.И., Удачин Р.А. Засухоустойчивые пшеницы. (Методические указания). Л., ВИР, 2014. 186 с.